

Ткач Ігор

ПОДВІЙНІСТЬ РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розглянуто питання неоднозначності, подвійності релігійної ідентичності. Пояснено специфіку функціонування «правди» і «видимості» в релігійній ідентичності. Здійснено аналіз вказаних термінів та відповідних явищ на прикладі творчості Г. Сковороди, показано взаємозв'язок сучасності та давньої теологічної проблематики.

Ключові слова: релігійна ідентичність, Г. Сковорода, симулякр, правда, видимість.

Ткач И. Двойственность религиозной идентичности на примере творчества Григория Сковороды

В статье рассматривается вопрос неоднозначности, двойственности становления религиозной идентичности. Объяснено специфику функционирования «правды» и «видимости» в религиозной идентичности. Осуществлен анализ указанных понятий и соответствующих явлений на примере творчества Г. Сковороды, показана взаимосвязь современности и древней теологической проблематики.

Ключевые слова: религиозная идентичность, Г. Сковорода, симулякр, правда, видимість.

Tkach I. The duality of the religious identity in the works of G. Skovoroda

The present article is devoted to the problems of ambiguity duality of the religious identity. It explains the specific functioning of the concepts of truth and semblance in the religious identity. The abovementioned phenomena have been analyzed as they appear in the works of G. Skovoroda, showing the correlation of contemporary and old theological problematics.

Keywords: religious identity, G. Skovoroda, simulacra, truth, semblance.

Світогляд, буття людства надзвичайно взаємопов'язані з релігією. Релігійна ідентичність (особливо за часів монотеїзму в

Європі) є впливовим чинником формування індивіда, особистості, спільноти. Хоча на сьогодні релігія не є настільки визначальною, як століття тому, проте вплив її ще достатньо суттєвий. Саме тому для адекватного розуміння функціонування індивідуального та суспільного світогляду, для можливості об'єктивного аналізу релігійних поглядів, необхідним є детальний розгляд феномена релігійної ідентичності. Цей феномен проєктується не лише в релігійно-церковне, а й в людське життя загалом.

Особливо цікавою у вказаному контексті є власне українська філософська спадщина. Багате джерело нам надає творчість Г.Сковороди. Варто зазначити, що український мислитель не вживав термінів «релігійна ідентичність», «псевдоідентичність» тощо. Водночас у цій роботі показано, що Г. Сковорода усвідомлював *проблему* подвійності релігійної ідентичності і саме їй присвячував суттєву частину своєї творчості.

Якщо трактувати протистояння «правди» та «видимості» в релігійній ідентичності як антагонізм між справжнім і фіктивним, між істинним буттям та оманю, між дійсним та лицемірним, то нема, мабуть, в історії філософії людини, яка б не торкалася цієї проблеми. Починаючи від Платона (з його намаганням пізнати ідеї), охоплюючи все середньовіччя з його протиставленням божого людському, завершуючи екзистенціалістами та постмодерністами, які з'ясовують новітні та сучасні форми тиску фіктивних тоталітарних псевдоістин на людську душу, не знайдемо того, кого б цей аспект залишав цілком байдужим. Що ще раз підкреслює його вагомість та актуальність у філософсько-світоглядній площині.

Водночас варто вказати, що наявний рівень дослідження окреслених проблем можна охарактеризувати як недостатній. Зокрема, нам не відомі роботи, що під таким кутом зору досліджують спадщину Сковороди.

Саме тому метою цієї роботи є дослідження антитетичності «правди» і «видимості» в релігійній ідентичності як світоглядного феномена, та специфіка його розуміння Григорієм Сковородою. Відповідно завданням дослідження є виявлення специфіки правди та видимості у світогляді Г. Сковороди в контексті релігійної ідентичності, аналіз їх функціонування.

Релігійна особистість джерелом власної ідентичності має розуміння Бога, Абсолюта. Проте досить поширеним явищем є

підміна цих понять, коли на місце сутнісного приходять формальне. Тому важливим є розрізнення теократичної та ідолократичної релігійної особистості. Термін «теократія» (має різні тлумачення, доволі широковідомий і використовується в публіцистичній та науковій літературі) стосується релігійної ідентичності, джерелом якої є Бог. Проте, як правило, теократією вважають правління релігійних ієрархів. Це суттєво спотворює суть терміна, бо фактично така форма правління відповідає поняттю «клірикократія».

Етимологічно теократія мала б визначатися як правління самого Бога [12]. З огляду на те, що Бог навіть у релігійних системах не даний нам **безпосередньо**, то з'являється низка своєрідних «*опосередкованих* теократій», які можуть розрізнятися за формою оприявлення влади Бога. Таких форм не так вже й багато, одна з них – клірикократія, тобто влада Бога проектується через служителів релігії, культу і часто ототожнюється з їхньою особистісною владою. Інший аспект теократії – влада Божого закону, зафіксованого в Святому Письмі, ще інший – влада одкровення.

Релігієзнавчий словник подає таке визначення теократії: форма правління, за якою вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству. Зазначається, що теократія, як правило, обґрунтовується волею Бога [3, 332]. В історії релігії ця форма правління присутня в Юдеї 5-1 ст. до н. е. (жрецька теократія), це і халіфати Омеядів та Аббасидів. Мікродержавою теократичного типу є сучасний Ватикан, де папа має необмежену духовну, політичну владу.

Влада Божого закону, зафіксованого в Святому Письмі (в колишні часи не доступному широким колам), безпосередньо перетинається або навіть тотожна клірикократії. Грамотність, змога читати Святе Письмо – це вже була ознака причетності до кліру. Відповідно існувала ціла структура «тлумачів», які «пояснювали» суспільству суть Божої волі. У цьому випадку Святе Письмо, з одного боку, посилювало владу кліру, а з іншого – все ж давало змогу іншим долучатися до його мудрості. Особливо цей процес активізувався з початком епохи Просвітництва. Можна сказати, що весь рух Реформації – це перехід від клірикократії до бібліократії, намагання віднайти владу Бога безпосередньо в Святому Письмі, а не в інструкціях церковних ієрархів. Врешті, пізніше Реформація породжує своїх тлумачів і

свою клірикократію, тобто тут можна спостерігати процес переродження одного типу оприявлення влади Бога в інший.

Не менш складним феноменом є влада одкровення. По-перше, одкровення є доступне тільки незначній кількості людей, по-друге, одкровення завжди суб'єктивне, воно не може бути передане через емпіричний досвід і не може бути повторене іншим. Мабуть, саме в цьому складність взаємодії людей в теологічному просторі. З одного боку, одкровення – це не людське, а Боже, тому має статус абсолютної істини, своєрідного категоричного імперативу, обов'язкового для прийняття, виконання. З іншого боку, майже абсолютно відсутні критерії визначення божистості такої інформації: як встановити критерій між ілюзією і правдивим одкровенням? Як відрізнити егоїстичні марення від святого прозріння? Врешті, як розпізнати містичний пошук та маніпулятивне шахрайство? На вказані запитання немає однозначної відповіді.

Мабуть, саме тому і Святе Письмо, і одкровення, і традиція хіротонії чи будь-якого іншого «передання» богопричетності є тільки формами легітимації кліру, який здійснює *власне* керівництво, здійснює формальну, псевдобожественну владу, схиляє віруючих до «видимої» релігійної ідентифікації.

Влада Бога мала б виявлятися у правлінні через божественні якості людини, серед яких найбільш певно можемо назвати любов і повагу. Але, з огляду на те, що немає об'єктивних критеріїв наявності «божественності» в людині, немає і об'єктивних критеріїв теократії та моменту її переходу в клірикократію. Кожна людина має і негативні, і позитивні риси. Любов та егоїзм можуть бути внутрішньою суттю однієї і тої ж особи і це ще більше ускладнює проблему. Однак людина часто намагається знайти такі критерії, і тим самим догматизує та формалізує теократію. Наприклад, відлюдництво, безшлюбність, особисте благословення святого, щотижнева присутність у церкві, читання Святого Письма тощо. Береться якась певна ознака, її наявність стає *підставою* святості, а тим самим можливістю долучення до теократії, правдивої релігійної ідентифікації. Саме цей процес пропонується назвати терміном «ідолократія». Тобто певна особа, висловлювання, дія, текст чи догма *підміняє собою* Бога, стає таким чином ідолом, якому поклоняється людина чи суспільство, ігноруючи при цьому безпосереднього живого Бога.

Геній Г. Сковорода підмітив цей процес і виявив його в ідеї зовнішнього і внутрішнього. Хоч великий мислитель часто знаходився під впливом тогочасних суспільних стереотипів, його ідеї випереджують деяких знаменитих нащадків на цілі століття.

Зокрема в Десятислов'ї, пояснюючи другу Господню заповідь «Не сотвори собі кумира», Сковорода твердить: «Не велю тебе строитися на видимостях. Всяка видимість есть плоть, а всяка плоть есть песок, хотя б она в поднебесной родилась; все то идол, что видимое» [6, 150]. Як бачимо, мислитель не заціклюється на понятті «ідол» як зображенні, а чітко виявляє процес ідолізації в підміні Бога будь-якою іншою матеріальною чи нематеріальною сутністю. Це глибоко-філософське розуміння проблеми тим більш цінне та актуальне, що досі не вщухають суперечки іконоборства стосовно можливості зображення ікон та самого іконопису. Сковорода ж розуміє, що *рукотворне зображення чи його відсутність не творить проблему*. Проблемою є «видимість» та його ідолізація. Як сказав би сучасний відомий французький філософ Ж. Бодріяр, Сковорода передбачав появу симулякрів [2]. Генетично «симулякр» походить від терміну «симулакрум», що у творах Платона означає «копія копій». Постмодерніст Ф. Джеймісон визначає один з контекстів симулякра як «точна копія, оригіналу якої ніколи не існувало» [4, 900]. У постмодерні симулякр може набути свого змісту тільки тоді, якщо його окремі асоціативні та конотативні аспекти, імпліцитно закладені у ньому адресантом, актуалізуються і поєднуються у сприйнятті адресата. Симулякр як форма фіксації станів, що не фіксуються, відкриває «горизонт події», по один бік якої – жорстка визначеність наче об'єктивного та іманентного події смислу, а по інший – «засліпленість як результат ... імплізії смислу» [4, 901].

«Видимість», ілюзія, симулякр, ідол – це семантичні аналогії, що вживаються різними авторами в різних часових і культурних просторах, але тотожні за змістом, що вказують на один і той же процес в суспільному житті: підміну істинних смислів, смислами фіктивними, формальними та ілюзорними. Саме цей процес створює Ідолократію, коли замість віри і правління Бога люди обирають «рабопристрасне марновірство», «марновір бенкетує і козлоголосить, проголошуючи ворогами і еретиками всіх, хто з ним не погоджується» [7, 8-9].

Із останньої цитати стає зрозумілою суть ідолократії – це форма усунення неугодних та непідвладних, *форма реалізації власної влади через релігійну догму*. Причому в цьому випадку влада не передбачає гармонізації суспільного співжиття, а тільки надає можливість утвердження егоїстичних інтересів особи або групи осіб через причетність до божого. Найскладніше в цій системі те, що така ідолократія бачить і трактує себе не інакше, як теократією. Можемо дивуватися, що Г.Сковорода в часи тотального панування церкви зумів побачити ці непрості суспільні процеси.

Сковорода показує істинного правителя на прикладі Мойсея – «людини Божої», «що споріднена з Христом і з Христом бесідує». Оскільки обличчя Мойсея було «блискуче від слави», ізраїльтяни дивилися лише на покривало, яке затінювало обличчя. Внаслідок гріховної недосконалості вони не могли побачити істинне [8, 45]. Це ж стосується псевдохристиян з «поганським серцем», котрі задивляються на плотську завісу, а на лице Божої людини «дивитись ніяк твоє око не в змозі» [8, 46].

Так Сковорода розкриває справжню теократію, коли Мойсей як провідник чинить волю Бога щодо обраного Ним народу, не додаючи від себе жодної людської егоїстичної недосконалості на зразок марнославства, себелюбства, гордині. А водночас істинна влада Бога, як і істинне його обличчя, є немислиме до безпосереднього сприйняття людьми. Можливо, це ще одна, ймовірно найсуттєвіша, причина підміни теократії владою людей. У праці «Нарцис...» Г. Сковорода цитує «Не живу я, а живе в мені Христос» [10, 66]. Порівняймо з принципом «у-вей» даосизму: звільнитися від недосконалого, часткового «Я», щоб дозволити діяти через себе Дао. Як бачимо, паралелі історичні, міжнаціональні досить прозоро виявляють сутність призначення людини, у тому числі й щодо її місця у соціальній структурі. Можна сказати, що тут описано процес пошуку особистісної теократії, правдивої релігійної ідентичності. Тобто пошук влади Бога людиною і відкриття Його влади особисто в собі.

У контексті істинної влади історія шляху ізраїльського народу до землі обітованої має й моменти видимої релігійної ідентичності, догматократії. Коли Мойсей перебував з Богом на Синайській горі довше, аніж зазвичай (отримавши дві таблиці з заповідями), народ у зневірі щодо присутності Бога вимагає зробити ідола-бога, «щоб він ішов поперед нас» (Вихід 32:1).

Страх втратити Бога, вийти з-під Його влади-опіки штовхає на формальний крок, котрий має явний елемент чинення людської волі. Прагнучи отримати, привласнити собі образ Бога «у плоті», люди розірвали зв'язок з Богом, по суті. Ототожнюючи плоть з брехнею та ідолом, Сковорода водночас показує і механізм здійснення догматократії, і наслідки цього процесу: «Плоть ніколи не бувала істиною: плоть і брехня – одне і те ж, і хто любить цього **ідола**, сам такий же; коли брехня і порожнеча, то й не людина» [8, 46]. Тобто, саме формальність (плоть) та брехня призводять до ідола, людина на цьому шляху втрачає власну сакральність та уподібнюється порожнечі, хай і майстерно замаскованій. Прагнучи до форми (плоті), втрачаєш/можеш втратити зміст (дух). Бажаючи утвердити ідола, втрачаєш/можеш втратити Бога.

Ця схема діє і стосовно влади: викривлення сутності цього поняття, в основі якого служіння, відповідальність за людей, свій народ, його «божистість», і перехід на егоїстичні позиції марнославства та владолюбства – це шлях до ідола, до того, що не може дати життєвості, а радше становить загрозу останній. Таким чином, догматократія – це різновид «плоті і брехні», сутнісна порожнеча.

Сковорода різко критикує формальність як анти- чи небутевість, а щодо критики псевдохристиянства, то століття потому їх повторить та розвине у філософські концепції «волі-довлади» та «надлюдини» Ф. Ніцше. Ніцше, звичайно, значно більш категоричний та безапеляційний, але сутнісно його думки мають суттєві паралелі до сквородинівських міркувань.

В роботі «Книжечка про читання Святого Письма, названа жінка Лотова» цікавим видається поєднання Григорієм Сковородою понять «святиня» та «пам'ять», які називаються «подвійними променями невечірнього сонця» [9, 369]. Зокрема, поняття «святиня» буде може не тотожне, але співзвучне із справжньою релігійній ідентичністю, теократією: «Святиною віра бачить, надія сподівається(на неї), любов серцем обіймає, а пам'ять пам'ятає» [9, 369]. Проводячи паралель зі владою, варто вказати, що святиня-теократія матиме прагнення до істини, реалізації загальнолюдських цінностей, удосконалення суспільного ладу шляхом керівництва мудрості та любові. В окресленій ситуації усвідомлення прагнення до мети (теократії) потребує підкріплення вірою та надією, любов'ю. Укріплювати таку

соціально-особистісну побудову покликана пам'ять. За умов теократії пам'ять постійно підтримується, оновлюється як жива традиція задля збереження присутності сакруму.

Натомість «видима», формальна релігійна ідентичність, ідолократія спрямовуватиме зусилля на знищення істинної пам'яті, її спотворення чи перекручення для формування таких підвалин, які імітують початкові, щоб під прикриттям останніх чинити власні темні справи. Звісно, така будівля недовговічна. «Глухий книжник на боввана глядить, вічність на пам'ять не спадає» [9, 369].

Наставником Сковорода називає ангела, апостола або істинного богослова, ототожнюючи ці поняття. Богообраність визначається, на думку мислителя, за словами пророка Єремії (гл. 23, вірш 22): її мають ті, хто чують пораду Бога, здійснюють Його слова, відвертають людей від лукавого шляху та починань. Таким посланцем є той, хто схиляє до віри, повчання (зокрема, Отці церкви). Його завданням є викорінення поганих думок, натомість насівання слова Божого як насіння добрих справ, які є проявом божих творінь.

Сковорода критикує формалізм: «людина Божа випускає животворні струмки й промені божества, є сонцем не з сонячного лица, а за серцем» [10, 64]. Як зазначають О. Донченко та Ю. Романенко, українці ментально схильні до надмірної естетизації, яка може затьмарювати сутність. Це виявляється і у владному процесі: приваблення «красивими» порожніми гаслами, створення міфічного образу рятівника-ідола. Формальність, яка має владу як самоціль, засіб для утвердження власних чи певних вузькогрупових прагнень, є тим, що Сковорода означає як «сонячне лице», позбавлене сакральності, істинності. Це позолота, а не золото, відбите світло, а не сонце. Ідолократія утверджує себе на основі маніпулювання, підміняє поняття «Бог» поняттям «єго» і власне цю підміну догматизує. Зокрема, історія подає чимало прикладів такого явища. Так, атеїзм радянських часів чітко підміняє теоцентризм «партієцентризмом», «вождецентризмом» (наприклад, культ Сталіна, на якому і на сьогодні нерідко проімперсько формується молодь Росії). Така влада підпорядковує особистість певному фантому загального блага, яке полягає насамперед у владі над іншими, у зневазі до них та навіть на запереченні права на життя «Іншого». Твориться, за словами Г. Сковороди, «ідол», якому може принестися в жертву

життя людини, що не вписується в матрицю щасливого майбуття. Більше того, є намагання забрати в такої людини не лише життя, а навіть можливість пошуку іншого, інакшого Бога. Догма-ідол не терпить Бога, він є її найгіршим ворогом.

Сучасний філософ Зигмунд Бауман аналізує ситуацію постмодерну. На його думку, покликання філософів, соціологів полягає у проголошенні, промовлянні замовчувань попередніх ідеологій – того, чого не хочеться чіпати, «до чого руки не доходять» [1]. Як і Г. Сковорода, З. Бауман викриває формалізм, пишучи, що завданням сучасних мислителів є розвінчання брехні обіцянок тоталітарних режимів про заспокійливу впевненість і «назавжди влаштований порядок» [1]. Їх варто викривати, висміювати пихатість «продавців єдиного патентованого сенсу» [1] з їх рецептами абсолютної істини та простого вирішення усіх проблем; утверджувати розуміння, що людиною (як і за Г. Сковородою, – сутнісно істинною) можна стати множиною способів. За словами Тадеуша Школута, руйнувати усілякі «священні істини» репресивного характеру [1].

Людина, що пізнала себе, розкрила та полюбила у собі світло буття, перетворюється у «справжнє сонце». Мовою влади, правителя називають «батьком підлеглих» і «сином Неба» (давній Китай), «ясним сонечком» (в нашій традиції). Як бачимо, на глибоко ірраціональному, архетипічному рівні правитель як *носій сакральності своєї спільноти* постає образом життєдайності, з яким асоціюється сонце. В такий спосіб виявляємо, що спільнота прагне теократії, правителя, що розуміє усю відповідальність перед Богом та підлеглими, прагне покращити лад, створити гармонію у взаєминах людина – людина, людина – суспільство, людина – влада.

Цікавою є ідея Г. Сковороди щодо певної взаємопроникності істинного та хибного, у контексті нашого дослідження – правдивої та формальної релігійної ідентичності, теократії та ідолократії. Мислитель пише, що у хибному сонці лицемірів можна знайти «нове і прекрасне» сонце, закликаючи туди світло, котре утвердиться [10, 65]. Бог, істина перебувають і там, бо саме там є найбільше спраглих, позбавлених повноти буттєвості (як лікаря потребують хворі, а не здорові).

Г. Сковорода порушує і проблему пошуку людиною власної сутності, зазначаючи, що часто бачимо плоть, зовнішнє, «тінь», «порожнечу й ніщо», проте не розуміємо та не досягаємо самих

себе. А це означає втрату себе, власної самості. Процес пізнання починається з себе. Тільки пізнавши себе-справжнього, можна пізнати іншу людину. Є люди, які себе по-справжньому зроду не бачили. Вони зосереджуються на другорядному, оминаючи справжнє в собі, втрачаючи головне. Тут можна сказати, що теократія – це насамперед віднайдення Бога в собі. В діалозі «Суперечка біса з Варсавою» дійові особи подані з діалектично протилежною оцінкою. Обидва співрозмовники мають потужні розумові здібності. Г. Сковорода подає цікаву межу між божественним та гріховним: «Я не Бог, і грішу, я знову ж таки не біс, і каюсь» [11, 418]. Хрещенням людина покликана дослухатися тільки до «єдиної премудрості Євангелії та в освячених житлах біблійного Єрусалима» [11, 419]. Виникає потреба постати проти всіх, формально хрещених (тільки водою, а не Духом), пише Г. Сковорода, щоб зберегти віру свою. Навіть Євхаристія може бути як вдячністю Богу, так і лицемірством, зрадою.

Підсумовуючи можемо сказати, що проблематика правдивої та формальної релігійної ідентичності, теократії та ідолократії була центральною для Г. Сковороди. Вказана дихотомія – пошук істинного Бога та Його проявів у житті людини. Це питання постійно актуальне для філософської думки і під багатоманітними термінами виявляється в творчості різних мислителів. Теократія на основі правдивої релігійної ідентичності – це правління Бога, що може бути назване правлінням істини, тоді як будь-які відходи від нього набувають форм фіктивності, симулякрності та просто брехні. Між тим, людство ще не витворило таких суспільно-владних взаємин, які б могли відповідати цій високій філософській сутності.

Література:

1. Бауман З. Спор о постмодернизме / Зигмунд Бауман // Социологический журнал. – 1994. – № 4. – С. 70-79.
2. Бодріяр Жан. Символічний обмін і смерть / Жан Бодріяр; [пер. з франц. Леоніда Кононовича]. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): монографія / Олена Донченко, Юрій Романенко – К.: Либідь, 2001 – 334 с. – ISBN 966-06-0179-4.
4. Новейший философский словарь / [сост. и гл. науч. ред. Грицанов А. А.] – 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1280 с. – ISBN 985-428-636-3.

5. Релігійознавчий словник / За ред. пр. А. Колодного, Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с. – ISBN 966-529-005-3.
6. Сковорода Г. Начальная дверь ко христiанському добронравiю / Г. Сковорода. Полное собрание починений: В 2 т. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 531 с.
7. Сковорода Г. Книжечка, що називається Silenus Alcibiadis, тобто Ікона Алкiвiадська (Израїльський змій) / Г. С. Сковорода / Твори: В 2 т. (Гарвард.б-ка давнього укр. письменства). – К.: АТ «Обереги», 1994. – Т. 2: Трактати. Дiалоги. Притчi. Переклади. Листи. – 480 с.
8. Сковорода Г. Прокинувшись, побачили славу Його / Г. С. Сковорода / Пiзнай в собi людину [пер. М. Кашуба; пер. поезiї В. Войтович]. – Львiв: Свiт, 1995. – С. 45-46. – ISBN 5-7773-0209-2.
9. Сковорода Г. Книжечка про читання Святого Письма, названа жiнка Лотова / Г. С. Сковорода / Пiзнай в собi людину [пер. М. Кашуба; пер. поезiї В. Войтович]. – Львiв: Свiт, 1995. – С. 368-392. – ISBN 5-7773-0209-2.
10. Сковорода Г. Нарцис. Розмови про те: пiзнай себе / Г. С. Сковорода / Пiзнай в собi людину [пер. М. Кашуба; пер. поезiї В. Войтович]. – Львiв: Свiт, 1995. – С. 63-104. – ISBN 5-7773-0209-2.
11. Сковорода Г. Суперечка бiса з Варсавою / Г. С. Сковорода / Пiзнай в собi людину [пер. М. Кашуба; пер. поезiї В. Войтович]. – Львiв: Свiт, 1995. – С. 417-430. – ISBN 5-7773-0209-2.
12. Теократия. Режим доступу. Интернет. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Теократия>.